

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 1-051(430) «17/18»: 177.63-051(044)
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.266>

І. М. Коваль

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права*

*Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
orcid.org/0000-0002-5332-6958*

ГЕГЕЛЬ: ЙОГО ДРУЗИ, ШАНУВАЛЬНИКИ, УЧНІ (ДО 190 РОКІВ ВІД ДНЯ СМЕРТІ)

З плином часу постать великого німецького мислителя Г.В.Ф. Гегеля все більше й більше привертає увагу науковців різних галузей знань. Велику спадщину Гегель залишив не тільки у філософії, але й у політології, праві, соціології, етиці, естетиці, релігієзнавстві.

У статті здійснено спробу розглянути деякі аспекти біографії мислителя, акцентується на його взаємовідносинах і комунікації із соціальним оточенням. Значний інтерес має приватне життя філософа, його взаємозв'язки з рідними, близькими, друзями, товаришами й учнями. У роботі розглядається їх вплив на формування характеру, поведінки, а також творчість Гегеля, оцінюється його діяльність як вченого, керівника й педагога.

У дослідженні акцентовано на формуванні «Гегелівської школи» й продовженні його учнями ідей вчителя. Різні аспекти життя та творчості Гегеля були в центрі уваги багатьох відомих вчених, діячів науки й культури, серед яких західноєвропейські мислителі Т. Адорно, М. Гайдеггер, В. Дільтей, Ф. Енгельс, Ж. Іпполіт, А. Камю, Д. Лукач, К. Маркс, Г. Маркузе, Р. Норман, К. Фішер, Е. Фромм, Ю. Хабермас, К. Ясперс та інші.

Серед відомих російських філософів творчості Гегеля присвятили свої праці В. Асмус, С. Булгаков, М. Бердяєв, А. Гулига, А. Дворцов, І. Ільїн, О. Лосєв, Д. Керимов, А. Піонтковський, В. Нерсесянц, Т. Ойзерман, С. Франк, Г. Шпет та інші.

Серед вітчизняних науковців значний внесок у вивчення творчості Гегеля здійснили П. Копнін, С. Кримський, М. Попович, Д. Чижевський, В. Шинкарук та інші.

Зазначимо, що серед всіх вищезгаданих вчених найбільший інтерес має книга А. Гулиги «Гегель», в якій автор в яскравій публіцистичній формі розкриває життя та творчість мислителя. Варто звернути увагу на творчість відомого німецького вченого К. Фішера, який у своїх філософсько-історичних творах найглибше й усебічно розкрив роль і місце Гегеля у світовій науці й культурі.

Установлено, що на творчість німецького філософа значний позитивний вплив мало не тільки глибоке вивчення ним творів видатних мислителів Античності, Середньовіччя, Нової доби й сучасності, але й допомога й дружба підтримка його друзів і шанувальників, а також сім'я.

Ключові слова: наука, філософія, педагогіка, сім'я, друзі, шанувальники, учні.

Koval I. M. HEGEL: HIS FRIENDS, FANS, STUDENTS (UP TO 190 YEARS FROM THE DAY OF DEATH)

Over time, the figure of the great German thinker G. W. F. Hegel more and more attracts the attention of scientists in various fields of knowledge. Hegel left a great legacy not only in philosophy but also in political science, law, sociology, ethics, aesthetics, and religious studies.

The article attempts to consider some aspects of the biography of the thinker, which focuses on his relationship and communication with the social environment. The philosopher's private life, his relationships with relatives, friends, comrades and students are of considerable attention and interest. The article considers their influence on the formation of character, behavior, as well as the work of Hegel, the assessment of his activities as a scientist, leader and teacher.

The article focuses on the formation of the "Hegel School" and the continuation of its students' ideas of the teacher. Various aspects of Hegel's life and work were the focus of many famous scientists, scientists and cultural figures, including: Western European thinkers T. Adorno, M. Heidegger, W. Dilthey, F. Engels, J. Hippolytus, A. Camus, D. Lukacs, K. Marx, G. Marcuse, R. Norman, K. Fischer, E. Fromm, J. Habermas, K. Jaspers and others.

Among the famous Russian philosophers Hegel's works were dedicated to V. Asmus, S. Bulgakov, M. Berdyaev, A. Guliga, A. Dvortsov, I. Ilyin, O. Losev, D. Kerimov, A. Piontkovsky, V. Nersesyants, T. Oiserman, S. Frank, G. Shpet and others.

Among domestic scientists, P. Kopkin, S. Krymsky, M. Popovych, D. Chyzhevsky, V. Shinkaruk, and others made a significant contribution to the study of Hegel's work.

It should be noted that among all the above-cited scholars, A. Guliga's book Hegel is of the greatest interest, in which the author reveals the life and work of the thinker in a vivid journalistic form. It is worth paying attention to the work of the famous German scientist K. Fischer, who in his philosophical and historical works most deeply and comprehensively revealed the role and place of Hegel in world science and culture.

It has been established that the German philosopher's work was significantly influenced not only by his in-depth study of the works of prominent thinkers of antiquity, the Middle Ages and modern times, but also by the help and friendly support of his friends and admirers and family.

Key words: science, philosophy, pedagogy, family, friends, fans, students.

У великого німецького мислителя Г. Гегеля (1770–1831 роки життя) були друзі, щирі шанувальники й віддані вчителю учні.

Під час навчання в Тюбінгенському університеті молодий студент подружився зі своїми однокурсниками Ф. Гільдерміном і майбутнім німецьким філософом Ф. Шеллінгом, а також з І. Нитхаммером. З останнім він підтримував тісні й щирі дружні зв'язки до кінця життя. Тепла дружба пов'язує Гегеля та Шеллінга довгі роки. Вони були духовно рідними, їх об'єднували не тільки філософські інтереси, але й чисто людські симпатії. «Я б дуже хотів, – писав Гегель Шеллінгу в Берн 16 квітня 1795 року, – як-небудь із тобою побачитись, щоб ми могли повідомити одне одному дещо, і вислухати один одного» [1, с. 225].

«На філософському горизонті, – писав А. Гуліга, – зірка Шеллінга засяяла дуже рано. У 1798 році, в двадцять три роки він стає <...> професором Ієнського університету, <...> блискучий оратор, <...> він був кумиром студентів. Гегель радів успіхам друга й однокласника» [2, с. 35].

Шеллінг звертається до свого друга з проханням рецензії своїх робіт, на що Гегель скромно відповідає: «Ти даремно став би читати моїх зауважень, – пише Гегель Шеллінгу, – з приводу твоєї роботи. Тут я – тільки учень» [1, с. 230].

«Крім того, – заявляє Гегель, – я можу зробити комплімент твоїй дотепності й ученості. Твій приклад і твої зусилля знову надихають мене у спробах, наскільки це можливо, йти в ногу з освіченістю, досягнутою нашим часом» [1, с. 230].

Шеллінг у листах до Гегеля постійно цікавиться його науковими розвідками, на що Гегель щиро признається другу: «Про мої роботи не слід і говорити, причому із часом буду просити тебе про дружню допомогу й по історії церкви, в чому я дуже слабкий і щодо чого й кращі поради можу отримати в тебе» [1, с. 231].

Гегель постійно хвилювався щодо здоров'я свого друга. «Насамперед заради себе й твоїх друзів бережи своє здоров'я» [1, с. 232].

Зауважимо, що в характері й поведінці Гегеля були закладені основи поваги, співчуття та радості за успіхи своїх друзів. Так, в одному з листів Гегель звертається до Шеллінга, щоб він допоміг Рейнцу, аби той «не закопав свій талант і захопити його на дослідження. Допоможи йому подолати його скромність. У мене в Саксонії є друзі, котрі допомогли б йому влаштувати свої справи» [1, с. 214].

Шеллінг високо цінував інтелект і глибоку ерудицію свого друга. Він постійно підштовхував його щодо підготовки дисертації. У листі до Гегеля в Лейпциг 20 липня 1796 року він пише: «Людина таких сил і здібностей ніяким чином не повинна допускати такої нерішучості. Ти бачиш, я високо ціную нашу дружбу й тільки тому говорю так прямо» [1, с. 232–233].

Постійна морально-психологічна підтримка Гегеля з боку Шеллінга щодо необхідності захисту дисертації дала свої плоди. Під впливом настанов друга Гегель підготував до захисту докторську дисертацію. Офіційним опонентом роботи виступає Шеллінг, на адресу якого Гегель щиро й відверто подякував за об'єктивну оцінку «достойному професору, істинному філософу – Шеллінгу» [2, с. 44].

Тісна й щира дружба пов'язувала Гегеля з Іммануїлом Нитхаммером. Він був єдиною людиною, з яким Гегель зберігав близькі й теплі відносини, починаючи з Ієні й до кінця життя. Земляк Гегеля, на чотири роки старший за нього, він вчився з ним у Тюбінгенському університеті. Про їх дружбу з Гегелем А. Гуліга писав так: «З Гегелем звела їх подібність характерів. Останній часто бував в його будинку в Ієні, <...> третина листів Гегеля адресована Нитхаммеру. Він був хрещеним батьком сина Гегеля, якого Гегель назвав на честь Нитхаммера. Останній не раз допомагав другу й виручав його» [2, с. 55].

Слід вказати й на те, що знаменитий твір Гегеля «Феноменологія духу» був своєчасно виданий завдяки енергії, дипломатичній майстерності й добрій волі Нитхаммера [2, с. 56].

Важливу роль Нитхаммер і його дружина зіграли у виборі супутниці Гегеля. «Мені незабаром виповниться сорок», – писав він Нитхаммеру, висловлюючи побажання, щоб «краща із жінок», тобто дружина Нитхаммера, підшукала йому супутницю життя: «кому-небудь іншому в цьому відношенні я не довіряю, і менше всього самому собі» [2, с. 89].

Філософ ставився до цієї проблеми з почуттям величезної відповідальності й не приховував від майбутньої дружини своїх поглядів на шлюб як на союз насамперед релігійний. Гегель був глибоко релігійною людиною. «Релігія, – заявляв він, – одна з найважливіших справ нашого життя» [3, с. 47].

«Шлюб, – писав він своїй нареченій у Нюрнберг влітку 1811 року, – це в сутності релігійний союз» [1, с. 123].

Гегель із радістю та великою вдячністю в листі до Нитхаммера 10 жовтня 1811 року писав: «Дорогий друг, я хотів би засвідчити Вам, як я зворушений Вашою участю в щасливій зміні мого положення. Ви творець мого щастя. Я досягнув своєї земної мети, бо служба й улюблена дружина – це все, що потрібно на цьому світі» [1, с. 324–325].

Дружні відносини пов'язували Гегеля з багатьма відомими представниками науки, освіти й культури, серед яких був президент Баварської академії в Мюнхені – філософ Ф. Якобі, активний учасник суспільно-літературного руху «Бурі й натиску» [4, с. 670].

Так, у листі до Нитхаммера в Нюрнберг 23 листопада 1815 року Гегель писав: «З нетерпінням

чекаю другу частину творів мого дорогого й незрівнянного Якобі, чекаю, щоб нагадати про філософію та загорітися нею. Прошу передати привіт оберфінансрату Роту та його дружині й такий же сердечний Якобі та його сестрам» [1, с. 353].

З великою повагою Гегель ставився до Ф. Якобі. Отримавши твори Якобі, Гегель разом зі своєю дружиною 28 листопада 1815 року в листі до Нитхаммера виражають свою вдячність: «Я не можу утриматись, щоб не подякувати люб'язному дідуся за його благородний і високий дух і прекрасну душу» [1, с. 353].

Гегель був надзвичайно чуйною людиною до проблем, які виникали в його друзів чи знайомих, і не тільки співчував, але й прагнув допомогти. У листі до Нитхаммера в Нюрнберґ 20 лютого 1809 року у зв'язку із закриттям газети, в якій філософ працював головним редактором, його хвилює подальша доля власника газети. «Я цій людині, – пише Гегель, – багато в чому зобов'язаний, але й без того я б зробив для нього все, що в стані зробити, у зв'язку з його чесністю та порядністю. Він найвище заслуговує того, щоб йому допомогти» [1, с. 311].

Гегеля, як і будь-яку людину, радувало добре відношення до нього з боку як друзів, так і шанувальників його наукової діяльності. Особливу цінність для нього мали оцінки авторитетних вчених з інших країн. Яскравим прикладом є оцінка зі сторони французького філософа Кузена й голландського філософа й державного діяча Ван Гарта й інших.

Так, у листі до Кузена в Гейдельберґ 5 серпня 1818 року він занотував: «Я був щасливим отримати від Вас повідомлення та насамперед переконався, що Ви пам'ятаєте мене й зберігаєте дружні почуття, котрі я так цінив і буду цінити» [1, с. 373].

На запрошення Ван Гарта відвідати Голландію Гегель у листі до нього щиро дякує за запрошення. Серед відомих друзів і шанувальників Гегель з особливою повагою ставився до великого німецького поета Гете. Знаходячись у zenіті слави, автор «Феноменології духа» писав у 1825 році Гете: «Якщо я вдивляюся у те, як протікав мій духовний розвиток, то мені хочеться назвати себе вашим сином, ваша творчість була сигнальним вогнем на моєму шляху» [5, с. 12–13].

Увесь внутрішній духовний світ Гегеля, його характер і воля були спрямовані на постійне самовдосконалення. «Як професор, – говорить Гегель, – я тільки-но розпочав свою діяльність, але залишається ще багато зробити для самого себе для занять» [1, с. 377].

Гегель багато й натхненно працював, він ніколи не вважав, що досягнув найвищої досконалості. Як у житті, так і в науковій творчості він наслідував своїх вчителів. «Мій наставник Леффлер був одним із моїх найулюбленіших вчителів, – писав Гегель, – можу назвати його найкращим.

Це була чесна й неупереджена людина. Головною його турботою було принести користь своїм учням і всьому світу» [6, с. 4].

Це була щира думка п'ятнадцятилітнього юнака, який протягом всього життя прагнув бути гідним свого вчителя. Гегель постійно наставляв своїх студентів щодо необхідності багато й творчо працювати. «Щоб досягнути істини, – вчив Гегель, – потрібно багато працювати, а це важкий труд» [7, с. 21].

Так, у своєму листі Крейцеру від 30 жовтня 1819 року Гегель із гордістю пише, що «знайшов в юнаках інтерес і схильність до філософії, тут серед слухачів лекцій є майори, полковники, таємні радники» [1, с. 380].

Серед щирих шанувальників Гегеля був відомий державний діяч Пруссії І. Шульце, який був слухачем лекцій філософа. «Я надзвичайно зобов'язаний, – говорив І. Шульце, – його лекціям, творам і дружнім бесідам своєю науковою освітою <...> Я з глибокою вдячністю моєму покійному другу відкрито говорю, що він буде завжди моїм вірним, проникливим, безкорисним радником» [6, с. 106].

У дружніх стосунках знаходився Гегель з очільником міністерства освіти Пруського королівства бароном фон Альтенштейном, який високо цінував Гегеля як філософа й педагога, наставника молоді. Барон протягом одинадцяти років наполегливо добивався обрання Гегеля в академію наук. Серед щирих шанувальників свого великого вчителя особливий інтерес викликає оцінка відомих німецьких діячів і мислителів.

«Я, – заявляв К. Маркс, – відкрито оголошую себе учнем цього великого мислителя» [8, с. 104]. Шанувальником філософської творчості Гегеля був і Ф. Енгельс, який надзвичайно цінував мислителя. «Гегель, – писав Ф. Енгельс, – володів не тільки генієм, але й енциклопедичною ученістю. Він був одним з освіченіших людей усіх часів» [9, с. 545].

«Дякуючи Гегелю, – писав Л. Феєрбах, – я усвідомив самого себе, усвідомив світ. Він став моїм <...> батьком, а Берлін – моєю духовною вітчизною. Це була єдина людина, котра змусила мене відчутти й зрозуміти, що таке вчитель» [10, с. 373].

Після смерті Гегеля свої щирі співчуття щодо втрати «глибоко талановитого духовного вождя, людини й друга» висловив Гете [11, с. 58].

Після смерті вчителя його вірні учні й шанувальники брали активну участь в підготовці і виданні творів Гегеля. Так, К. Дауб допомагав і брав активну участь у підготовці «Енциклопедії наук», Е. Ганс – «Філософії історії», Г. Михалет – «Історії філософії», Г. Гото свої лекції в Берлінському університеті читав, спираючись на філософію Гегеля. Він видав лекції з естетики свого вчителя. Доктор філософії В. Карове читав гегелівські лекції з «Філософії права». Учень і послідовник Гегеля – Хинрихе – проводив семінари

за книгою Гегеля «Феноменологія духу». Зусиллями Е. Ганса, К. Гомайера, Г. Гого, К. Грисхайма, Д. Штрауса були внесені суттєві доповнення у «Філософію права» [12, с. 379–483].

Яскравим прикладом увіковічення пам'яті Гегеля є проведення Всесвітніх гегелівських конгресів, що вже стало доброю традицією, на яких учені багатьох країн світу вшановують творчість філософа. «Його творчість, – говорив німецький вчений М. Бур, – гідна подиву, вона належить не тільки німецькому народові, але й всьому людству» [13, с. 174].

Висновки. Усе своє життя Гегель присвятив науці, але його з повним правом можна назвати талановитим освітянином і педагогом. Німецький мислитель мав багато друзів, шанувальників та учнів, які любили й поважали його, надавали необхідну допомогу. Своєю чергою філософ платив їм своєю щирою любов'ю та вдячністю.

Він надзвичайно цінував дружбу. Гегель для багатьох співвітчизників буде не тільки видатним вченим, але й поєднував у собі високу культуру й морально-християнські чесноти, що виступали приваблюючою силою до його особистості.

Зі школи Гегеля вийшла блискуча плеяда мислителів, які у своїй творчості продовжили ідеї філософа, популяризували його ідеї у своїх важливих наукових розвідках – у філософії, етиці, естетиці, праві, політичній економії, історії, культурології, релігії. Гегельянство, неогегельянство й інші напрями й натеper викликають не тільки численні дискусії, але й інтерес і повагу до наукової творчості Гегеля.

Література

1. Гегель. Работы разных лет. В 2 Т. / Ред. и вступ. статья А.В. Гулыги. Москва : Мысль, 1973. Т. 2. 630 с.
2. Гулыга А.В. Гегель. Москва : Молодая гвардия, 1970. 272 с.
3. Гегель Г.В.Ф. Народная религия и христианство. Работы разных лет : в 2 т. / сост., общ. ред. и вступ. статья А.В. Гулыги. Москва : Мысль, 1972. Т. 1. 668 с.
4. Антология мировой философии. В 4-х т. Т. 3 : Буржуазная философия конца XVIII в. – первых двух третей XIX в. / Ред. коллегия Н.С. Нарский (ред.-сост. третьего тома и авт. вступит. статьи и др. Москва : Мысль, 1971. 760 с.
5. Гете. Собрание сочинений в тридцати томах. Т. XIII. Письма. Вторая часть / Под общ. редакцией А.В. Луначарского и М.Н. Розанова ; Редакция, предисловие и комментарии Н.Н. Вильмонта. Москва : Государственное издательство художественной литературы, 1949. С. 5–52.
6. Фишер Куно. Гегель, его жизнь, сочинения и учение. Москва-Ленинград : Государственное социально-экономическое издательство. 1933. Т. VIII. 607 с.
7. Гегель Г.В.Ф. Феноменология духа. Часть первая / Пер. Г.Г. Шпета. Санкт-Петербург : Наука, 1999. 443 с.
8. Маркс К. Послесловие ко второму немецкому изданию 1872 года первого тома «Капитала». Избранные произведения. В 3-х томах / // К. Маркс, Ф. Энгельс. Москва : Политиздат, 1966. Т. 1. С. 313–410.
9. Энгельс Ф. Карл Маркс «К критике политической экономии». Избранные произведения. В 3-х томах / // К. Маркс, Ф. Энгельс. Москва : Политиздат, 1966. Т. 1. С. 539–548.
10. Фейербах Л. История философии. Отношение к Гегелю. Собрание произведений в трёх томах. Москва : Мысль, 1967. Т. 3. 485 с.
11. Дворцов А.Т. Гегель. Москва : Мысль. 1972. 171 с.
12. Гегель Г.В.Ф. Приложение (новые источники по «Философии права»). Философия права / Г.В.Ф. Гегель ; Пер. с нем. ; Ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц ; Авт. вступ. ст. и примеч. В.С. Нерсисянц. Москва : Мысль, 1990. 524 с.
13. Фогелер Я.Г., Заиченко Г.А. На VIII международном гегелевском конгрессе. Философские науки. 1971. № 1. С. 173–179.